

Érvek és ellenérvek a brexitkampányban – mit mondanak az Európai Unióról?¹

Bevezetés

2013. január 13-án David Cameron, az Egyesült Királyság miniszterelnöke beszédet mondott a Bloomberg médiavállalat londoni központjában.² Beszédében – amely stílusában, szerkezetében és tartalmában egyaránt emlékeztet, illetve utal Margaret Thatcher híres bruges-i beszédére, amelyet a College of Europe évnyitóján mondott el 1988-ban³ – ígéretet tett arra, hogy a brit választópolgárok népszavazás útján dönthetik majd el, hogy országuk az Európai Unió tagja marad, vagy sem. A brit és az európai polgárok meglepetésére a 2016. június 16-án megtartott népszavazáson a brit választópolgárok többsége (51,9%-a) a kilépés mellett döntött.

Mivel egy tagállam – ráadásul nagy és befolyásos tagállam – kilépése az Európai Unió történetében példa nélkül álló esemény és jelentős politikai, gazdasági és intézményi hatásokkal jár, számos elemzés jelent meg, és még fog is megjelenni a témában. Érdemes vizsgálni az eljárási kérdéseket (különös tekintettel az 50. cikk első alkalmazására); a lehetséges gazdasági hatásokat mind az Egyesült Királyság, mind pedig az Európai Unió vonatkozásában; és természetesen a folyamat politikai elemeit, mint a részvétel, a pártrendszer, a populizmus vagy a politikai kommunikáció egyes aspektusai. A jelen tanulmányban a „kilépés” (*leave*) és a „maradás” (*remain*) kampány érveit fogom elemezni – az érdekel, hogy a két ellentétes érvelés mögött milyen történetek, narratívák húzódnak meg, és hogy ezek mit mondanak az Európai Unióról.

Elemzésem a politikatudomány interpretív iskolájába sorolható. Az interpretív megközelítés azt vallja, hogy az emberi cselekvés – ugyanúgy, mint a politikai cselekvés – hiteken és preferenciákon alapul. Amikor az emberek döntenek (politikai döntést hoznak), tettüket az indokolja, hogy egyetértenek egyes pártok állításaival, vagy úgy gondolják, hogy választásuk hozzájárul a saját és/vagy a közösségük jólétéhez és jóllétéhez. Ezek a preferenciák, s különösképpen a mögöttük álló hitek és elképzelések nehezen azonosíthatók általános szociológiai jellemzők alapján (jövedelem, iskolázottság, nemzeti hovatartozás stb.). A politikatudomány interpretív iskolája ezért úgy érvel, hogy ezek a preferenciák elsősorban annak alapján fedezhetők fel, hogy az emberek mit mondanak: a narratíva, a diskurzus segítségével.⁴ Elemzésem távolról kapcsolódik továbbá a kampánytanulmányok

¹ A tanulmány első, angol nyelvű változatát lásd: ARATÓ 2016.

² CAMERON 2013.

³ THATCHER 1998.

⁴ MARSH–STOKER 2010.

(*campaign studies*) kialakulóban lévő területéhez⁵ – mivel a brexitkampány érveinek elemzésével foglalkozom, hiszen az Európai Unióval kapcsolatos gondolkodás koncentráltan jelent meg a népszavazást megelőző diskurzusokban.

A *Leave* és a *Remain* kampány érveinek elemzése során alkalmazott keretet tanulmányomban a politikai mítosz fogalma adja – tanulmányom első részében így a politikai mítosz fogalmának elemzésével foglalkozom. A második részben bemutatom az Európai Unióval kapcsolatos mítoszokat, valamint az – elsősorban az euroszeptikus politikai erők által hangoztatott, az előzőek ellenében megfogalmazott – ellenmítoszokat. A harmadik részben kerül ismertetésre és elemzésre a brexitkampány *Leave* és *Remain* oldalainak érvrendszere, az Európai Unióval kapcsolatos mítosz-ellenmítosz keretben. A tanulmányt következtetések zárják.

Mítoszok és ellenmítoszok: az elméleti keret

A társadalomtudományokban és a bölcsészettudományok számos területén alkalmazzák a mítosz fogalmát: találkozhatunk vele az antropológia, a teológia, a nyelvtudományok, a pszichológia és a művészettörténet egyes területein, csakúgy, mint az irodalomban, történelemben és a politikatudományban.⁶ Itt – anélkül, hogy a mítoszelméletről teljes képet szándékoznék adni – a kérdéskör politikatudományon belüli fő felfedezéseire koncentrálok. Christopher Flood szavaival: „A mítosz egy narratíva, egy történet, ami kapcsolódó események sorát mutatja be.”⁷ Szerinte érdemes megkülönböztetni a mítoszok két alaptípusát: a szent (*sacred*) mítoszokat és a politikai mítoszokat. Előbbi az eszményekre és narratívákra utal általában, amelyek istenek teremtéseinak (teológiai mítoszok), a világ teremtésének (világeredeti mítoszok) vagy az ember teremtésének (emberközpontú mítoszok) kérdése körül jöttek létre. Ugyanakkor szorosan kapcsolódva a szent mítoszokhoz funkcióikban, elterjedésükben és más vonatkozásokban, a politikai mítoszok segítenek megmagyarázni és megérteni egy politikai rendszert. A politikai mítosz fogalmának definíciói között vita van abban a kérdésben, hogy azok rendelkeznek-e szükségszerűen egy „igaz” alappal. Ha két eredetileg görög szóra választjuk szét a mitológiát, a *mythos* a hitre, a *logos* az észre és tudásra utal. Elemzők egy csoportja szerint a szent és a politikai mítoszok közötti választóvonal leginkább az igazság eleme, empirikus tények, események vagy más jól vizsgálható jelenség, ami csak a politika jellemzője.⁸ Ez az érv megtalálható Christian Floodnál, aki szerint a politikai mítoszok a múlt, a jelen és a megjósolt jövő narratívái, amelyeket elmesélői érthetővé akarnak tenni a közösség számára.⁹ Ebben a gondolatrendszerben a politikai mítosznak nem kell szentnek lennie (vitathatatlannak) a modern társadalmakban, de alapvetően igaznak kell, hogy elfogadják őket azokban a csoportokban vagy közösségekben, amelyekben ezek megjelennek.

⁵ Lásd: SCAMMELL 1999; SCHMITT-BECK-FARRELL 2004.

⁶ REID 2011.

⁷ FLOOD 2002.

⁸ Például: ARCHARD 1995; DELLA SALA 2010.

⁹ FLOOD 2002, 29.

Mivel a mindennapokban a „mítosz” szó használata a történetekre utal, amelyek nem igazak, vagy a természetüknél fogva kitaláltak,¹⁰ szükségszerű, hogy a magyarázat, amit nyújtanak, igazként legyen elfogadva a közösség által.¹¹ Ugyanakkor más szerzők szerint a politikai mítoszoknak nem központi tulajdonsága az igazságelem. Schöpflin György szerint a mítoszok olyan csoportot hoznak létre történetükkel, amely segít beazonosítani, hogy a csoport honnan jött, és mi különbözteti meg másoktól. Ezek a hitek (*mythos*) nem szükségszerűen kell, hogy tényekkel és racionalításokkal találkozzanak (*logos*). „A mítosz inkább az érzékelésről szól, mintsem a történelmileg igazolt igazságokról (amennyiben egyáltalán léteznek), a módokról szól, amelyeken belül a közösségek bizonyos ügyeket normálisnak és természetesnek, másokat pedig rendellenesnek és idegennek tartanak.”¹² Botticci és Challand a politikai mítoszt úgy határozta meg, „mint a közös narratívára való hatásgyakorlás, ami egy társadalmi csoport politikai létezésének értelmet ad”. Számukra a politikai mítosz elemei azok, amelyek összesűríti és reprodukálják ezt az értelmet, amelyeken egy bizonyos csoport osztozik, és amelyeken keresztül adott csoport politikai létezése adottá válik.¹³

A politikai mítoszok természetüknél fogva nem statikusak, az idő múltával különböző befolyásoknak – politikai kampányoknak, választásoknak, botrányoknak, gazdasági folyamatoknak, nemzetközi befolyásoknak stb. – köszönhetően fejlődnek és változnak. Valamely politikai közösség mítoszait tehát érdemes olyan fejlődési folyamat állomásának tekinteni, amelyet éppen adott pillanatban vizsgálunk.¹⁴ Így az Európai Unió jelenlegi mítoszainak elemzésekor is tudatosítanunk kell, hogy „csak” adott időpont pillanatfelvételét ragadjuk meg.

A mítoszok számos formában jelenhetnek meg. A politikusok beszédekben, interjúkban hivatkozhatnak rájuk; művészek a legkülönbözőbb formákban fejezhetik ki (zeneművek, vizuális művészeti alkotások, mozgóképek, irodalmi művek, blogok stb.); a politika mediatisált világában jellemző fotók, klipek, logók és más vizuális megjelenések legkülönbözőbb formáiban fejeződhetnek ki; különböző rituálékban is megtestesülhetnek, mint emléknapokon, ünnepségeken, felvonulásokon, díjakban; közösségi cselekvésekben, mint az ünnepségen, választásokon való részvétel, különböző döntések támogatásában stb.¹⁵ Bennett szerint a mítoszok annyira áthatóak, hogy nem csupán befolyásolják, hogyan érzékeljük a világot magunk körül, hanem olyan „szemüveggént” is értelmezhetők, amelyeken keresztül látjuk azt.¹⁶ A politikai mítoszok ezen felfogása tartalmazza azt a gondolatot is, hogy a mítoszok nem csak racionális konstrukciók: az érzelmek a ráció mellett kialakulásuk igen fontos elemei. A Botticci és Challand szerzőpáros így ír erről: „[A] politikai mítoszok

¹⁰ Ez az állítás különösen igaz az Európai Unió esetében – az Európai Parlament londoni tájékoztató központja működtet egy „Euromyths” nevű blogot, ahol az EU-ról szóló ferdített vagy igaztalan történetek mutatnak be és javítanak ki. Elérhető: www.europarl.europa.eu/unitedkingdom/en/media/euromyths.html (A letöltés dátuma: 2018. 01. 04.)

¹¹ TUDOR 1972.

¹² SCHÖPFLIN 1997.

¹³ BOTTICCI–CHALLAND 2006.

¹⁴ BLUMENBERG 1998.

¹⁵ FLOOD 2002, 161.

¹⁶ BENNETT 1980.

olyan, a tájékozódást segítő eszközök, amelyeken keresztül látjuk a világot, érzünk vele kapcsolatosan, és amelynek segítségével társadalmi csoportként cselekszünk.”¹⁷

A mítoszok – amellet, hogy megjelenésük szórványos – néhány képben, ikonban vagy történetben kristályosodhatnak ki. A mítoszokat hosszan leírhatják írók, vagy elemezhetik tudósok; legtöbbjük azonban nagyon tömören, tisztán és érthetően kifejezhető a nyilvánosság számára. Bell szerint „[a] mítosz az emberiség történelmi összetettségének, árnyaltságának és megmutatkozó ellentmondásainak kisimítására szolgál”.¹⁸ A mítosz hatalma éppen az egyszerű történetek mesélésében rejlik, hiszen a társadalom fejlődését, közösséget és politikai rendszerét érthetővé teszi az emberek számára.¹⁹ Éppen ezért kommunikációs eszközként nagyon hatásosan tudják felhasználni a modern médiapolitikában.²⁰ A mítoszok „ikonikus természete” (*iconic nature*) magas fokú láthatóságot kölcsönöz azoknak a szereplőknek, akik „használgák” őket, de egyben ezek elemzését – különösen a társadalomtudományi kutatást – inkább megnehezíti.²¹

A politikai mítoszok különböző típusait ismerjük. Léteznek alapító vagy elsődleges mítoszok, amelyek egy közösség eredetéről szólnak, elmesélik, mikor és hogyan kezdődött a közösségi összetartozás, beleértve azokat a megkülönböztetéseket is, hogy kik tartoznak a csoporthoz (mi), és kik nem (ők). Az „aranykor” mítoszok a történelem sikeres időszakait idézik fel, az összetartozás dicsőséges voltát hivatottak rögzíteni, s a nagyszerű időkre való emlékezés reményül szolgálhat egy-egy válságos időszakban. A „szenvedés-mítoszok” múltbéli nehéz napokra mutatnak rá, ami szintén reményt adhat a jövőre tekintve, hiszen a közösség képes volt túlélni. Minden közösségnek vannak „kivételesség” mítoszai, amelyek egyedülállóságot és különös büszkeséget kölcsönöznek a tagok számára.²²

A mítoszok azért maradnak fenn, mert a közösségben mindig vannak olyan szereplők, akik újra és újra felidéznek, elmondják, használják ezeket a történeteket.²³ A „történet-mesélők” (*storytellers*) a legkülönbözőbb szereplők lehetnek. A legláthatóbbak közülük a politikusok, akik nyilvánosan beszélnek közösségükről, mikor hozzá beszélnek: például emlénapokon, választási kampány alkalmából vagy interjúk során. A mítoszok azonban több más szereplő által is felidézhetők: újságírók, kommentátorok, aktuális eseményekről író bloggerek, társadalmi folyamatokat elemző kutatók, projekteket szervező és az egyesületi tagokat összetartó civil szervezetek vezetői vagy aktivistái, de a mindennapokban az iskolában a tanárok, családokban a szülők, kocsmában a barátok ugyanúgy a közösséget összetartó mítoszok recitálói. A mítosz átszövi a társadalmat. „A mítoszoknak társadalmi szereplőkre van szükségük, hogy életre keljenek, és hogy a történet továbbmesélését biztosítsák, ami hatással lesz a közösségre. Ha azonban a civil társadalom saját mítoszok megalkotását és előmozdítását választja (ami eltér a vezető által mondottaktól), a politikai uralom legitimációja valószínűleg megkérdőjeleződik.”²⁴ Ahhoz tehát, hogy a mítosz valóban a közösség összetartó erejévé váljon, az elit és közösség ugyanazon mítoszokat kell,

¹⁷ BOTTICCI–CHALLAND 2006, 321.

¹⁸ BELL 2003.

¹⁹ DELLA SALA 2010.

²⁰ FLOOD 2002.

²¹ BOTTICCI–CHALLAND 2006.

²² DELLA SALA 2010.

²³ BELL 2003.

²⁴ DELLA SALA 2010, 8.

hogy meséljen: ez nagyon fontos tényező, amelyet szem előtt kell tartanunk, amikor mítoszokat és ellenmítoszokat vizsgálunk majd a következő részben az Európai Unió esetében.

A mítoszok kialakulásuk során három fejlődési szakaszon mennek keresztül: az elterjedés időszakának, a kapcsolódó rituálék kialakulásának, valamint a „megszenteltség” korának fázisain.²⁵ A nemzetépítés kapcsán a kollektív identitás formáinak elemzői egy sor elméletet gyártottak, amelyek elmondják számunkra, hogyan terjednek el a közös történetek, narratívák, és hogy ki meséli el ezeket.²⁶ Az etnoszimbolisták szerint a szimbólumok és narratívák a kollektív emlékezetben mint építőkövek vannak jelen – tehát valamilyen módon eredendően „ott vannak”;²⁷ míg a konstruktivisták szerint mindannyian „elképzelt közösségek” (*imagined communities*) tagjai vagyunk, ahol az elitek az összetartozás történetét maguk hozzák létre.²⁸ A második szakaszban a rituálék a narratívákhoz, ünnepekhez kapcsolódnak, emlénapok (az Európai Unió esetében a „születésnap” május 9., a Schuman-beszéd napja), díjak (például az Aachen városa által 1950-ben létrehozott Károly-díj)²⁹ vagy más közösségi tevékenységek formájában. A harmadik fázisban a mítosz „megszenteltté” válik, nem a szó vallásos értelmében, hanem abban, hogy az adott politikai közösség létezése önmagában megkérdőjelezhetetlenné válik.

A politikai mítoszok nem statikusak. Kialakulásuk önmagában is folyamatnak tekinthető, amelynek lényege a változás, de az adott mítosz a narratíva keretein belül is változhat, valamint a közösséget érintő alternatív magyarázat is megjelenhet. Voltaképpen pontosabb lenne a közösség többsége által adott pillanatban elfogadott mítoszokat „domináns” mítoszoknak hívni – mivel a társadalmak pluralisztikus természete szükségszerűen alternatívákat hozhat létre. Reid szerint egy közösség történetével kapcsolatban felmerülő alternatív magyarázatokat – ellenmítoszokat – korábban figyelmen kívül hagyták a kutatók, de a téma legalábbis alulkutatott, és elméleti alapjai is pontosabb kidolgozásra szorulnak.³⁰

Roland Barthes francia irodalomtudós és filozófus volt az első, aki a *Mythologies* című írásában említette az ellenmítoszok fogalmát.³¹ A fogalmat John Fiske idézte és részben vitatta az *Introduction to Communication Studies* című kötetében, ahol azt állította, hogy a társadalmakban létező szubkultúrák alternatív magyarázatokat kínálnak a *mainstream* (domináns) mítoszokkal szemben.³² Mary Sheridan-Rabideau az ellenmítoszokat részben az új mítoszok megteremtési kísérleteként, részben pedig kritikai társadalmi cselekvésként írta le a versengő, főként domináns mítoszokkal szemben.³³ Az ellenmítoszok társadalmi funkcióinak azonosításakor Reid a mítoszok funkcióira épít általánosságban, az ellenmítoszok sajátosságaival kiegészítve.

Az önmeghatározás funkciója esetében (a „mi” és „ők” meghatározása a közösség számára) az ellenmítoszok kettős feladatot látnak el: elutasítják a domináns mítoszok adta definíciót, és „elfogadják az ellenmítoszt, amely kódolja egy bizonyos csoport identitását

²⁵ DELLA SALA 2010

²⁶ KOLLER 2012.

²⁷ SMITH 1986.

²⁸ ANDERSON, B. (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London, Verso.

²⁹ Lásd: www.karlspreis.de/en/ (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)

³⁰ REID 2011, 26.

³¹ BARTHES 1972.

³² FISKE 1982, 90.

³³ SHERIDAN-RABIDEAU 2001.

olyan módon, hogy megkülönböztesse azt a domináns mítosz diskurzusától”. Az ellenmítoszok csakúgy, mint a domináns mítoszok, leegyszerűsítik a valóságot. Az ellenmítoszok az alternatív magyarázatokat szintén érthetővé teszik; a domináns mítosz egyszerűsített kódolását és a közösségről alkotott saját nézeteiket egyaránt használják.³⁴ A mítoszok általában azt magyarázzák meg, hogy adott közösség miért és hogyan került bizonyos helyzetbe, hogy mi történt a múltban és hogyan, ugyanakkor reflektálnak a jelenre és a jövőre. Ugyanez igaz az ellenmítoszokra, azzal a különbséggel, hogy ezek a domináns mítoszokkal szemben új magyarázatokkal állnak elő a közösség számára.³⁵

Az ellenmítoszok azért jönnek létre, hogy vetélkedjenek a domináns mítoszokkal. Arra ösztökéli a domináns mítoszok mesélőit, hogy a közösség összetartásának miértjéről szóló verziójukat vizsgálják felül, és alkossanak elfogadhatóbbat. Amennyiben a versengésnek kitett magyarázatok nem tudnak megújulni, az ellenmítoszok domináns narratívává is válhatnak valamely közösségen belül. Ebben a tanulmányban amellet érvelek, hogy az Európai Unióban jelenleg domináns mítoszok (amelyeket az elit, EU-hivatalnokok, az EU mellett elkötelezett tudósok és más, a hagyományos Monnet–Schuman diskurzust elbeszélők támogatnak) és az egyre komplexebb, euroszeptikus pártok és politikusok által kínált ellenmítoszok küzdelmét tapasztaljuk az Európai Unióban, s ezek az elbeszélésmódok voltak megfigyelhetők a brexitkampányban is.

Mítoszok és ellenmítoszok az Európai Unióban

Az az állítás, miszerint az Európai Uniónak / Európai Közösségnek megvan a maga politikai mitológiája már létrejötté óta, vita tárgyát képezi az elemzők körében. Obradovic szerint az európai projekt legitimációs válsága az eredetmítosz hiányából ered, vagyis abból, hogy a közösség nem rendelkezik organikus, szerves, mitikus alapokkal.³⁶ A legtöbb tudós azonban, aki a mítoszok témájáról az Európai Unió vonatkozásában írt – nem voltak túl sokan, bár számuk növekszik – ezzel éppen ellentétes állításokat fogalmazott meg. A Hansen és Williams szerzőpáros azt állítja, hogy az európai projektnek megvan a maga speciális mitológiája, habár ez szándékosan inkább nem politikai mitológia volt – a funkcionális, technokratikus kép, amit az EK lefestett magáról (a közösség nem konfliktusos, „nagypolitikai” ügyekkel foglalkozik, hanem technikai, szabályozási kérdésekkel, mint például a mezőgazdasági gépjárművek kerékméretének szabályozása), valójában mitikus magyarázatot adott az új politikai közösség születéséről és természetéről.³⁷ Vincent Della Sala szerint az Európai Unió erős alapító mítosszal rendelkezik, ami olyan emberi értékekre épült, mint béke, tolerancia, sokféleség, szolidaritás és az évszázadokra visszanyúló fejlődés, és ezek köré már rituálék is kiépültek.³⁸ Eric Jones pedig az európai integráció gazdasági mitológiájának létezésére gyűjtött illusztrációkat.³⁹

³⁴ REID 2011, 60–61.

³⁵ REID 2011, 63.

³⁶ OBRADOVIC 1996.

³⁷ HANSEN–WILLIAMS 1999.

³⁸ DELLA SALA 2010.

³⁹ JONES 2010.

Ebben a fejezetben bemutatom, hogy az Európai Unió és elődei sikeresen építettek mítoszokat egy létrejövő intézmény körül, és emellett is érvek, hogy ezekkel szemben másik narratíva is létezik napjainkban, amely az európai projekt ellenmítoszeit foglalja magában. A politikai diskurzusokban megjelenő kijelentések, vélemények és érvek alapján azonosítható ellenmítoszok általában az euroszkepticizmushoz kötődnek. Bár az euroszkepticizmus meghatározása meglehetősen problematikus – hiszen jelentése az EU létezésével és az EU-tagsággal szembeni explicit szembenállástól a jelenlegi Európai Unió intézményeivel vagy *modus operandijával* (legitimáció, szuverenitás gyakorlása, a hatalom EU-intézményekhez delegálása, új szakpolitikák bevezetése) kapcsolatos kritikáig terjedhet, ráadásul ezek az érvek Leconte szerint tagállamonként jelentős eltéréseket mutatnak⁴⁰ –, mégis úgy gondolom, napjaink EU-diskurzusában meg lehet találni a legelterjedtebb kritikus magyarázatokat.

A következő lista az Európai Unió történetével kapcsolatos kutatáson, a Koller Boglárkával közösen írt tankönyvhöz gyűjtött források feldolgozásán alapul.⁴¹ Ugyanakkor az érveim alátámasztására hozott példák természetesen tekinthetők véletlenszerű mintának is, hiszen szisztematikusan gyűjtött, akár kvalitatív társadalomtudományi módszertannak megfelelő mintáról ebben az esetben nem beszélhetünk. A felhasznált vélemények, gondolatok többnyire az alapítóatyáktól, tagállami és EU-politikusoktól vett idézetek és az EU történelmi kulcsdokumentumaiból származó szövegek, amelyek korszakokra jellemzőek. Tisztában vagyok vele, hogy képeket, szimbólumokat, rajzfilmeket, dokumentumfilmeket és más nem írott forrásokat is vizsgálhatnánk, de helyhiány miatt ilyen forrásokat keveset használtam állításaim alátámasztására. A fentebb már idézett Botticci és Challand szerzőpárosra újból utalva – a mítoszokat észrevenni, azokat vizsgálni meglehetősen könnyű, bármit is bizonyítani velük kapcsolatban azonban meglehetősen nehéz.⁴² Így a következő részt hipotézisként érdemes kezelni további kutatások számára, azzal a kitételrel, hogy a kutatási eszközöket és módszereket óvatosan kell a továbbiakban is kijelölni és kiválasztani.

1. mítosz: Béke

„A világbékét csak úgy lehet megőrizni, ha az azt fenyegető veszélyekkel arányban álló kreatív erőfeszítéseket teszünk. [...] Bármilyen is fogunk, annak elsősorban e két országra kell vonatkoznia. E célból a francia kormány egy behatárolt, ám jelentős kérdésre vonatkozó azonnali, konkrét lépést javasol. A francia kormány javaslata, hogy a francia és német szén- és acéltermelést együttesen egy közös Főhatóság ellenőrzése alá helyezték, egy Európa más országai előtt is nyitva álló szervezet keretein belül. A termelés egyesítése azonnal biztosítaná a gazdasági fejlődés valós közös alapjait, az európai szövetség első lépését, és ez által megváltoztatná ezeknek a hosszú idő óta a hadifelszerelések gyártásának szentelt vidékeknek a sorsát, amelyek a fegyverkezés legelső áldozatai voltak.”⁴³

Az idézett Schuman-nyilatkozatot az európai projekt alapító atyái szándékának bizonyítékeként szokás emlegetni: még mindig az Európai Unió alapító mítoszának legerősebb bizonyítékeként szolgál. Európa – különösen Franciaország és Németország – megtanulta

⁴⁰ LECONTE 2010, 8.

⁴¹ ARATÓ–KOLLER 2015.

⁴² BOTTICCI–CHALLAND 2006, 321.

⁴³ Lásd: *A Schuman-nyilatkozat* (1950).

a történelem leckéjét, s levonta a két nemzet közötti és az egész kontinensre kiterjedő, századokra visszanyúló, számos háború tanulságát. *Weaver* szerint az európai identitás-politikában, amelynek keretében az egyes közösségek meghatározzák, hogy ki tartozik hozzájuk és miért („mi”), és kik azok a mások, akik tőlük különböznek („ők”); az európaiak esetében a „mi” a jelenlegi Európa, s az „ők” voltaképpen a saját, háborúkkal tarkított múltjuk. „Európa megosztottsága és háborús múltja az a »másik«, amelyet meg kell haladni, és ezen az alapon megállapítható, hogy »Európa« csak akkor létezhet, ha elutasítjuk a múlt széttöredezettségét.”⁴⁴

A béke alapítómítosza az 1945 utáni európai integráció történelmi gyökereire támaszkodó publikációk támogatását is élvezi. A tizennegyedik századig visszanyúló Európa-eszméről több gyűjtemény is megjelent. Pierre Dubois, Dante Alighieri, Hugo Grotius, Immanuel Kant, Victor Hugo, Friedrich Naumann és más filozófusok, politikai tanácsadók és írók előfutárai voltak a főként a béke megeremtése érdekében elindított modern integrációs folyamatnak. Ezt, a Neill Nugent által „idealisztikusnak”⁴⁵ nevezett megközelítést megerősítik az európai intézmények is, saját történetük bemutatása során – meglepő módon olyan technokrata, az euró-zóna monetáris politikájáért felelős intézmény is, mint az Európai Központi Bank (ECB). Az európai intézmények – a PR-tevékenységük részeként és oktatási célból – rövid filmeket készítenek tevékenységükről, történetükről, s ezeket honlapjukon teszik közzé. Az Európai Központi Bank történetéről szóló rövid videó a második világ-háborús bombázásokkal kezdődik – holott alapítása az 1990-es évekre tehető –, mégis a béketeremtéssel hozza összefüggésbe saját születését, megerősítve az EU alapítómítoszatát.⁴⁶

Az EU háborúellenes, béketeremtő alapítómítoszatát hosszú ideig nem használták aktívan, talán természetesnek tekintették a „beszélők” (politikusok, közéleti szereplők stb.) és a közvélemény egyaránt. A békemítosz azonban visszatért az euró-zónát 2008 óta fenyegető, gazdasági és pénzügyi válság közepette. Angela Merkel német kancellár a következőt mondta 2011 októberében a Bundestagban, mikor támogatást kért a német álláspont képviseléséhez:

„Senkinek nem szabadna magától értetődőnek tekintenie, hogy Európában újabb 50 év béke és prosperitás következik. Ez nem magától értetődő. Ezért mondom: ha az euró megbukik, Európa bukik meg. [...] Történelmi kötelességünk minden eszközzel megvédeni Európa egyesülési folyamatát, amit felmenőink kezdtek el a gyűlölet és vérontás századait követően. Egyikünk sem láthatja előre, milyen következményekkel járna, ha elbuknánk.”⁴⁷

Az Európai Bizottság 2014-ben hozta nyilvánosságra a *New Narrative for Europe* projekt keretében a *The Mind and Body of Europe* című dokumentumot, amelynek célja, hogy a művészet, a tudomány és a kultúra segítségével új, komplex narratívát teremtsen az Európai Uniónak. A dokumentum a következőképpen utal az integrációs folyamat eredetére:

⁴⁴ WEAVER 1996.

⁴⁵ NUGENT 2010, 9.

⁴⁶ Lásd: www.ecb.europa.eu/ecb/educational/movies/html/index.en.html?id=2 (A letöltés dátuma: 2014. 05. 03.)

⁴⁷ „Nobody should take for granted another 50 years of peace and prosperity in Europe. They are not for granted. That’s why I say: If the euro fails, Europe fails. [...] We have a historical obligation: To protect by all means Europe = s unification process begun by our forefathers after centuries of hatred and blood spill. None of us can foresee what the consequences would be if we were to fail.”
Forrás: www.youtube.com/watch?v=4mJoi8mlmYA (A letöltés dátuma: 2014. 05. 03.)

„Az európai integráció projekt mint fönix emelkedett fel az első és második világháború hamvaiból. 100 évvel ezelőtt Európa a csatamezőkön és árkokban veszítette el lelkét. Később, a koncentrációs táborokkal és a szélsőséges nacionalizmussal, antiszemitizmussal, a jogrend és demokrácia megszüntetésével és az egyéni szabadság feláldozásával, a civil társadalom elnyomásával összefüggő totalitárius rendszerekkel kárhozatba vitte önnönmagát. A második világháború vége óta azonban a kölcsönös tisztelet és szabadság, és a demokrácia értékeinek elve alapján egyesülő Európa eszméje megváltást hozott. Európa lelke visszatért. Ma az európai integrációs folyamat a háború minden formájával szemben áll.”⁴⁸

2. mítosz: Racionalitás

Míg a Schuman-nyilatkozat – a béke megteremtése mellett – az európai föderáció megalapítására is utalt, a valóság azt mutatta, hogy ez a cél sokáig nem kerülhet napirendre. A *finalité politique* helyett a politikai szereplők és a teoretikusok az integráció folyamatára koncentráltak az 1950–60-as években. Az ágazati integrációra való hivatkozás, kezdve a szén- és acéliparral és a Főhatóság megalapításával, a neofunkcionalista iskola téziseinek megvalósulását mutatja. Ernst Haas, a neofunkcionalizmus egyik első teoretikusának mondata jól illusztrálja az új intézményrendszer természetét és szellemiségét: „Az egy irányba mutató gazdasági célok, amelyek a modern Európa bürokratikus, pluralisztikus és ipari életébe ágyazódtak, döntő fontosságú lökést eredményeztek. A gazdasági szakértő, a tervező, az újíto iparos és a szak-szervezet vitte előre a mozgalmat, és nem a politikus, a tudós, a költő vagy az író.”⁴⁹

Tehát a létrehozandó rendszer híján volt mindenféle, a nagypolitikában emlegetni szokott értéknek, politikai motivációknak és hasonlókra való romantikus hivatkozásnak. Ez az a jelenség, amiért Obradovic azt állította, hogy 1992-ig az európai projektnek nem volt mítikus alapja.⁵⁰ Ugyanezen elemek alapján azonban Hansen és Williams azt bizonyította, hogy a neofunkcionalista antipolitikai nézetek szintén megalkották a maguk mítoszáát: a racionalitását.⁵¹ Ennek elemei a nagypolitika hiánya (helyette szakpolitikai viták zajlanak), a közösségi módszer (vagy a Monnet-módszer) – ahol a nemzeti kormányoktól független intézmények racionális szakpolitikai döntéseket hoznak – és a hatékonyság eszméje.

A racionalitás mítosza még ma is uralkodik: míg könyvek és tanulmányok sora született az Európai Unió politikai rendszeréről, amelyek azt sugallják, hogy az EU már (*sui generis*) politikai rendszer annak minden politikai következményével,⁵² az Európai Bizottság magát még mindig főként technokrata és bürokratikus intézményként, és nem politikai cselekvőként tételezi, amely leginkább az EU jogi eszközeinek hatékony végrehajtására és egyéb, az alapszerződésekben rögzített feladataira koncentrálna.

⁴⁸ *The Mind and Body of Europe* (2014).

⁴⁹ HAAS 1968.

⁵⁰ OBRADOVIC 1996, 198.

⁵¹ HANSEN–WILLIAMS 1999, 237.

⁵² Például NUGENT 2010; HIX–HOYLAND 2011.

3. mítosz: Gazdasági együttműködés és siker

Neill Nugent, az Európai Uniót bemutató tankönyvében⁵³ azt állítja, hogy ha az európai projekt történelmi gyökereit szeretnénk felkutatni, a középkori és az ezt követő időszakban született politikai és filozófiai szövegek helyett a gazdasági történetre kellene fókuszálnunk. Pollardot idézi a 19. századi európai gazdasággal kapcsolatosan:⁵⁴

„Európa iparosodása viszonylag könnyen ment végbe, többek között éppen azért, mert olyan feltételek között zajlott le, ami sok létfontosságú elemében egységes piac volt: ezt az időszakot a munkások nagymértékű szabad áramlása, az áruk még nagyobb mértékű szabad kereskedelme és a technológia, a tudás és a tőke áramlásának a legnagyobb szabadsága jellemezte.”

Az 1945 utáni integráció politikai jelentősége mellett nyilvánvalóan gazdasági jellegű volt. Az európai föderáció hosszú távú célként való elismerése mellett Robert Schuman azt is állította, hogy a középtávú cél az, hogy „a termelést modernizálják, és minőségét fejlesszék; egyenlő feltételek mellett lássák el a francia és német piacokat szénrel és acéllal [...], csakúgy mint más tagállamok piacait; illetve az életszínvonal és munkakörülmények kiegyenlítése és javítása a szóban forgó iparágak esetében”.⁵⁵ A *Journal of Common Market Studies* legelső számában Jean Monnet a gazdasági és politikai együttműködést egyaránt hangsúlyozta. „Ezekről a célokról azt gondoltuk, hogy időben elérhetők, ha a feltételek lehetővé teszik a tagállamok számára, hogy növeljék erőforrásaikat egy nagy és dinamikus közös piacon; és ha ugyanezek az országok a problémáikat többé nem csupán nemzeti ügyként, hanem közös európai felelősségi terület alá tartozóként kezelik.”⁵⁶

Az európai integráció gazdasági mítosza magában hordozza azt a gondolatot, hogy az európai intézmények által megtett lépések (az egyre szorosabb gazdasági egység megteremtése) csak az eddig ismert módon történhetnek és történhettek, és elkerülhetetlenül a politikai unió felé vezetnek. Ahogyan az egységes piac kialakításáról szóló fehér könyv kijelenti: „Ahogyan a vámunió megelőzi a gazdasági integrációt, úgy a gazdasági integrációnak meg kell előznie az európai egységet.”⁵⁷ A gazdasági siker és prosperitás is az európai projekthez kötődött. Az EU-portálon – ahol röviden bemutatják az Európai Unió céljait, alapértékeit és rövid történetét – található a következő állítás:

„Az EU olyan egyedi gazdasági és politikai társulás 28 európai ország között, amely a kontinens nagy részét magában foglalja. Az EU a második világháború után került kialakításra. Az első lépéseket a gazdasági együttműködés elősegítése érdekében tették: abból az elgondolásból, hogy azok az országok, amelyek egymással kereskednek, gazdaságilag egymástól kölcsönösen függenek majd, és így nagyobb valószínűséggel elkerülik a konfliktust. [...] Az EU fél évszázada békét, stabilitást és prosperitást hozott, segítette az életszínvonal emelkedését, és megteremtette a közös európai valutát, az eurót.”⁵⁸

⁵³ NUGENT 2010.

⁵⁴ POLLARD 1981. idézi NUGENT 2010, 10.

⁵⁵ Robert Schuman gondolatát idézi STIRK–WEIGALL 1999.

⁵⁶ MONNET 1962.

⁵⁷ European Commission 1985.

⁵⁸ *The EU in brief*. Elérhető: www.europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)

A legfontosabb EU-dokumentumok szintén a gazdasági együttműködést a növekedéssel, a prosperitással és a sikerrel összekapcsoló felfogást tükrözik. A római szerződések aláírásának 50. évfordulója alkalmából elfogadott berlini nyilatkozat megállapítja: „Nagyobb kihívásokkal szembesülünk, amelyek átlépik a nemzeti határokat. Ezen kihívásokra az Európai Unió a válaszuk. Csak együtt őrizhetjük meg a jövőben is az Európai Unió valamennyi polgárának javát szolgáló európai társadalmi modellünket. Ez a társadalmi modell egyesíti a gazdasági eredményességet és a társadalmi felelősséget. A közös piac és az euró erőssé tesz bennünket.”⁵⁹

A 2008-ban kezdődött gazdasági pénzügyi válság, ami a Lehman Brothers összeomlásával kezdődött, felszínre hozta az eurózóna rendszerszintű inkonzisztenciáit, és negatívan hatott a gazdasági növekedésre és foglalkoztatásra. Mindez felerősítette az EU intézményi és legitimációs problémáit, tisztán tükrözve az euró és az EU irányában általánosságban tapasztalt bizalmi szint csökkenését. Mióta a gazdasági együttműködés és prosperitás az Európai Unió egyik vezető mítosza, a gazdasági válság ténye megkérdőjelezi az egész projekt sikerességét. Ezt mutatják mindazon közvélemény-kutatások, amelyek a gazdasági válság éveiben az Európai Unióba vetett állampolgári bizalom drasztikus visszaesését mutatták.⁶⁰

1. ellenmítosz: A demokrácia hiánya

Bár a demokráciadeficit – az európai intézményi szerkezet sokat vitatott tulajdonsága – az 1980-as években jött létre,⁶¹ a Közösség kritikája a demokrácia nézőpontjából voltaképpen a Schuman-nyilatkozattal egyidős. A britek a hagyományos kormányközi együttműködésen kívül minden más természetű együttműködéssel szemben gyanakvók lévén hosszú vitákat folytattak a Képviselőházban az 1950. május 9-ét követő hónapokban. Ebben a vitában John Strachey hadügyminiszter a Montánunióhoz történő csatlakozás ellen érvelt:

„A Schuman-terv a valódi hatalmat Európa alapvető iparágain keresztül minden demokratikus kontrolltól független, felelősség nélküli testület kezébe helyezné [...] Részemről a nemzetközi egység ilyen tervezete elfogadhatatlan, amíg ezt a jellemzőt mint az egyik legalapvetőbb vonását tartalmazza, és kitartok a véleményem mellett. Olyan tervezetet látok magam előtt, amely a demokratikus kontrollnak gátat szab két alapvető iparág esetében; és ne feledjük, ezek azok az iparágak, amelyekben népünk megélhetése múlik. Országunk polgárai és kisebb mértékben Nyugat-Európa polgárai demokratikus ellenőrzést szereztek ezen iparágak felett. Nem tudtam és nem is tudok elfogadni egy olyan tervet, amely ezeket a demokratikus ellenőrzésen kívül helyezi.”⁶²

Az EU problematikus demokratikus természetéről folyó tudományos vita az 1992-es maastrichti szerződést követően újra felizzott. Habár az egyre bővülő szakirodalom nem nevezhető euroskeptikusnak, és nem is vádolható azzal, hogy érveivel az európai projekttel szemben ellenmítoszt építene, az általuk jelzett problémák visszaköszönnék a politikai vitákban és azok érveiben. Azok többek között az Európai Unió sajátos döntéshozatali rendszere

⁵⁹ Nyilatkozat a Római Szerződések aláírásának 50. évfordulója alkalmából. Elérhető: www.europa.eu/50/docs/berlin_declaration_hu.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)

⁶⁰ Eurobarometer 87 (2017).

⁶¹ LECONTE 2010, 54.

⁶² *Secretary of State for War, John Strachey (Attlee Government) in the House of Commons.* 11 July 1950. Hansard 1803–2005.

miatt megnövekedett végrehajtó hatalom és egyúttal a nemzeti parlamentáris kontroll csökkenésére⁶³ utalnak; az Európai Parlament általános gyengeségére (annak ellenére, hogy a szerepe a közösségi döntéshozatalban jelentős mértékben megnövekedett),⁶⁴ a valós európai szintű választások hiányára,⁶⁵ az EU és polgárai közötti távolságra,⁶⁶ és arra, hogy a fenti problémákból adódóan az EU olyan szakpolitikákat alkalmaz, amelyeket nem támogat a polgárok többsége.⁶⁷

Az európai politikai térben az utóbbi időben gyakran használták ezeket az érveket, különösen az egyértelműen euroszeptikus pártok és képviselőik. Legismertebb közülük Nigel Farage, a Brit Függetlenségi Párt (United Kingdom Independence Party, UKIP) vezetője. Az Európai Parlamentben 2010. február 14-én elmondott beszédében Farage megkérdőjelezte Herman Van Rompuy (az Európai Tanács első elnöke) kinevezésének legitimációját, feltéve a kérdést – „Kicsoda Ön? Soha nem hallottam Önről, Európában senki sem hallott Önről.” Változatos sértegetések mellett azt is állította, hogy Van Rompuy „szándéka, hogy az európai demokrácia és az európai nemzetállamok csendes gyilkosa legyen”.⁶⁸

Habár mondanivalója számos csúsztatást tartalmazott, és stílusán is sokan felháborodtak (Farage-et 10 napra büntették beszédéért),⁶⁹ véleménye megegyezett az európai közvéleménnyel – 2009 ősze és 2013 tavasza között arra a kérdésre, hogy hogyan működik a demokrácia az Európai Unióban, a pozitív válaszok aránya 12 százalékpontot esett.⁷⁰

2. ellenmitosz: A nemzeti szuverenitás fenyegetése

Robert O. Keohane szerint aggasztó, hogy a nemzetközi kapcsolatok kulcsfogalmait folyamatosan újradefiniálják és újraértelmezik, amint a nemzetközi politikában változás áll be.⁷¹ A szuverenitás fogalma egyértelműen ebbe a kategóriába tartozik. A fogalom történetének és különböző interpretációinak teljes körű elemzésének szándéka nélkül fontos megjegyezni, hogy a szuverenitás fogalma legalább két értelmezést tesz lehetővé. A belső szuverenitás adott területen gyakorolt főhatalmat jelenti minden intézmény felett, beleértve a kormányzati legitimációhoz kapcsolódó népszuverenitást. A külső szuverenitás pedig az állam minden külső autoritástól való függetlenségére utal.⁷² Az európai integrációs folyamat következtében (a szuverenitás egy részének közös gyakorlása révén) a külső szuverenitás fogalma az Európai Unió tagállamai esetében differenciálódott. Bár a szerződésmódosítások teljes tagállami konszenzust írnak elő, az EU-jog közvetlen hatálya és szupremáciája, a minősített többségi szavazás (Qualified Majority Voting, QMV) mind gyakoribb alkalmazása a Tanácsban korlátozta (illetve megváltoztatta) a hagyományos európai szuverenitásfogalmat. Így az Európai Unióban „a kölcsönös függőség kiterjedt és intenzív körülményei között, a formális szuverenitás egyre

⁶³ RAIUNO 1999.

⁶⁴ WILLIAMS 1991.

⁶⁵ HIX 1999; MARKS 2002.

⁶⁶ WALLACE–SMITH 1995.

⁶⁷ SCHARPF 1991; STREECK–SCHMITTER 1991.

⁶⁸ Nigel Farage harangues EU President Herman van Rompuy (2010).

⁶⁹ Nigel Farage fined for verbal attack on EU president (2010).

⁷⁰ Eurobarometer 79 (2013).

⁷¹ KEOHANE 2002.

⁷² HABERMAS 2002.

kevésbé egy területileg meghatározott határ, mintsem egy alkuforrás”.⁷³ Ahogyan Sir Geoffrey Howe, Margaret Thatcher külügyminisztere sokkal közérthetőbben megfogalmazta: „A szuverenitás nem olyan, mint a szüzesség, ami vagy van, vagy nincs... Inkább egy felhasználható forrás, mintsem korlát, amely meghatározza cselekvőképességünket.”⁷⁴

A szuverenitásprobléma ellenmítoszában belül a politikusok aggodalmaikat a szuverenitás hagyományos fogalmának keretein belül fejezik ki. E „fogalmi vita” története az 1960-as évekig nyúlik vissza. De Gaulle francia köztársasági elnök volt az első vezető európai politikus, aki a külső szuverenitást szavakba öntötte és gyakorlatba is átültette. Szavaival élve:

„Az alapvető eltérés aközött, ahogyan a brüsszeli Bizottság vélekedik saját szerepéről és a saját kormányom meggyőződése között abban áll, hogy mi a Bizottságtól szakértői tanácsot várunk és azt, hogy fontos intézkedések a tagállamok döntései alá kellene, hogy rendelődjének. Ez a lappangó viszály légkörét hozta létre. A Szerződés azonban kikötötte, hogy a kezdeti időszakban egy döntés sem érvényes, hacsak nem egyhangú, és ez biztosítékot jelentett a francia szuverenitás megőrzése szempontjából.”⁷⁵

Ahogyan de Gaulle a szuverenitást annak tradicionális értelmében szándékozta megtartani, és nemcsak szavakkal, de tettekkel is, mint a luxemburgi kompromisszumot eredményező üres székek politikájával 1966-ban (ami a közösségi döntéshozatal egész dinamizmusát átalakította),⁷⁶ úgy az Egyesült Királyság is követte ezt a gondolkodásmódot. Margaret Thatcher bruges-i beszédében, amely a brit euroszkepticizmus alapjául szolgál, így összegezte nézeteit a nemzeti szuverenitással kapcsolatosan:

„Az első alapelvem a következő: a független szuverén államok közötti önkéntes és aktív együttműködés a legjobb módja egy sikeres Európai Közösség építésének. A nemzet elnyomása és a hatalom egy európai konglomerátum központjába való koncentrálása súlyosan károsítaná és kockáztatná azokat a célokat, amelyeket meg szeretnénk valósítani. Európa éppen azért lesz erősebb, mert Franciaország mint Franciaország, Spanyolország mint Spanyolország, Nagy-Britannia mint Nagy-Britannia maradhat, mindegyik a maga szokásaival, hagyományaival és identitásával. Ostobaság lenne megpróbálni őket európai mozaikba tuszkolni.”⁷⁷

A 2008-ban kezdődött gazdasági és pénzügyi válságnak a szuverenitásproblémára gyakorolt hatásait még pontosan fel kell tárnunk, néhány előzetes megállapítást azonban megfogalmazhatunk. Nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati problémaként tételezhető, hogy amikor az eurózóna országai feltételhez kötött pénzügyi segítséget adtak a csőd szélén álló görög kormánynak, Jean Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke kijelentette: „Görögország szuverenitása erőteljesen korlátozva lesz.”⁷⁸ Más országokat nem sújtották az életmentő csomag feltételei, mégis hangoztatták a nemzeti szuverenitás sérelmét az Európai Unióval szemben. David Cameron, az Egyesült Királyság miniszterelnöke 2010 után szóbeli és politikai küzdelmet folytatott az EU „szuverenitásátvételt” (*sovereignty takeover*) magával

⁷³ KEOHANE 2002.

⁷⁴ HOWE 1990; idézi KEOHANE 2002.

⁷⁵ DE GAULLE 2003.

⁷⁶ ARATÓ-KOLLER 114–118.

⁷⁷ THATCHER 1988.

⁷⁸ MAHONY 2011.

vonó válságstratégiájával szemben. Amellett érvelt, hogy a hatalomnak a helyi szinteken van a helye, és hogy a szupranacionális trendeket meg kell állítani.⁷⁹

Orbán Viktor, Magyarország 2010 óta regnáló miniszterelnöke a „szabadságharc” retorikai stratégiáját használja; ebben a szimbolikus harcban egyik legfontosabb ellenfele az Európai Unió. A stratégia sajátja a nemzeti szuverenitás visszaszerzése és megtartása, saját szavaival: „Ahogy öregszem, egyre szkeptikusabb vagyok. Az értékek fontosabbak a pénz-nél. A nemzeti szuverenitás egyre és egyre fontosabb számomra. A kérdés, »Ki kormányoz minket?« a legfontosabb.”⁸⁰ Orbán támogatta Cameron erőfeszítéseit, hogy megváltoztassa az európai szabályokat. Csatlakozna Nagy-Britannia mellé a „nemzeti szuverenitást lopakodva felemészítő Brüsszel”⁸¹ ellen.

3. ellenmitosz: Cselekvésképtelenség

Az Európai Unió döntéshozatali rendszere, az úgynevezett Monnet-módszer, amely megkísérel egyensúlyt teremteni a közösségi és a tagállami érdekek és szereplők között, hagyományosan lassú. Mivel a sokféle szereplő összehangolása meglehetősen összetett döntéshozatali rendszert eredményezett, jogtudósok és politológusok már az 1990-es évek óta vizsgálják az uniós döntéshozatal hatékonyságát. A vita során felvetődtek olyan érvek, hogy az egyre növekvő számú szakpolitika folyamatosan növekvő ügyméretet eredményezett,⁸² míg mások azt hangsúlyozták, hogy a hosszadalmas egyeztetések során egyszerűen elvész a közösségi jog tartalma.⁸³ Fritz Scharpf már az 1980-as évek végén úgy érvelt, hogy az Európai Unió sajátos csapdába esett – elemzése szerint az Egységes Európai Okmány reformjai képtelenek voltak fokozni a döntéshozatal hatékonyságát és rugalmasságát, mert a tagállami kormányok ennek az iránynak ellenálltak.⁸⁴ Míg a döntéshozatali folyamat gyorsasága nem feltétlenül a hatékonyság egyetlen lehetséges mércéje, a kutatások többsége mégis arra koncentrál, hogy mennyi idő telik el a bizottsági javaslat és a végső tanácsi döntés között. Heiner Schulz és Thomas König empirikus kutatásai szerint a Tanácsban kiterjesztett többségi döntéshozatal felgyorsította a jogalkotás folyamatát, ugyanakkor az Európai Parlament jogalkotási hatáskörének bővítése (amelyet a demokráciadeficit csökkentése indokolt) lassulást okozott.⁸⁵

A társadalomtudományi kutatás mellett a nyilvánosságban zajló politikai viták során is előkerült a döntéshozatal lassúságának kérdése. A 2008-ban kezdődő gazdasági-pénzügyi válság, amely kiegészült később a menekültválsággal, valamint mindezek következtében vezetési, bizalmi és legitimációs válsaggá is szélesedett, minden korábbi időszaknál intenzívebben hozta elő az Európai Unió hatékonyságával, döntéshozatali problémáival kapcsolatos kérdéseket. Politikusok és gazdasági szakértők kritizálták az Európai Uniót az euróválság és a menekültválság kezelésének módja miatt. Soros György számos cikkében és interjújában bírálta mindkét terület válságkezelését – sokatmondó, hogy az utóbbi időben többet

⁷⁹ CAMERON 2013.

⁸⁰ MOORE 2013.

⁸¹ Uo.

⁸² DEHOUSSE 1995.

⁸³ VAN DEN BOS 1994.

⁸⁴ SCHARPF 1988.

⁸⁵ SCHULZ–KÖNIG 2000.

beszért az Angela Merkel vezetésével kapcsolatos problémákról, mint a Tanácsról.⁸⁶ Számos euroszeptikus politikus, mint Nigel Farage vagy Orbán, többször kritizálta az Európai Uniót vezetési problémái és döntésképtelensége miatt. Utóbbi a 2015 őszi párizsi terrortámadás idején a következőket mondta: „Akárhogy is, azt látjuk, hogy az unió sodródik, gyenge, bizonytalan és bénult. Tanácskozás és konferencia van rogyásig, de megoldások nincsenek. Ideológiák hálójában vergődünk ahelyett, hogy a józan ész és saját kulturális hagyományaink alapján cselekednénk.”⁸⁷

A kép egyszerű lenne, ha azt mondhatnánk, hogy az Európa vagy EU-párti politikusok általában a mítoszokat, az euroszeptikus oldalon pedig az ellenmítoszokat hangoztatják. Álljon itt egy példa ennek ellenkezőjére, nézzük, mit ír Guy Verhofstadt, volt belga miniszterelnök és az ALDE európai parlamenti frakciójának vezetője az Európai Unió vezetési válságáról:

„Az Európai Unió válságterületeinek a száma egyre nő. Az Egyesült Királyság brexitnépszavazása, Lengyelország alkotmánybírássággal kapcsolatos botránya, az orosz expanzió, menekültek és migránsok, a fellángoló nacionalizmus – ugyanakkor az Európai Uniót fenyegető legnagyobb veszély belülről fakad, és ez pedig a vezetési válság, ami megbénítja az intézményrendszer működését. Ezt mintegy bizonyítandó, az EU tagállamainak vezetői (a brit miniszterelnök, Theresa May kivételével) nemrég Szlovákiában, Pozsonyban találkoztak azzal a céllal, hogy demonstrálják a meglévő szolidaritást és elindítsák a poszt-brexit reformfolyamatot. A találkozáson történt némi előrelépés az Európai Védelmi Unió vonatkozásában, ami üdvözlendő, valamint elismerték, hogy az Európai Unió jelenlegi szervezeti keretrendszere fenntarthatatlan; de alig esett szó a valódi intézményi vagy gazdasági reform mibenlétéről. Mindeközben a csúcstalálkozó végén az olasz miniszterelnök, Matteo Renzi megtagadta, hogy odaálljon a színpadra a francia köztársasági elnök, François Hollande és a német kancellár, Angela Merkel mellé. Mindez visszaigazolta, hogy a politikai vezetés irányt vesztett, és hogy az intézményrendszer diszfunkcionális. Az a csúcstalálkozó, amely az egységet lett volna hivatott demonstrálni, nyilvánvalóvá tette a megosztottságot.”⁸⁸

Áttekintettük tehát, hogy az Európai Unió vezető mítoszai, narratívái (a béke; a racionalitás-technokrata, nem politikai jelleg; a gazdasági együttműködés és siker), amelyekben az európai integráció alapítói, támogatói, kutatói és a közvélemény jelentős része hisz, milyen ellenmítoszokkal (demokráciahiány, szuverenitáselvétel, cselekvésképtelenség) szembesülnek. Ez a szembenállás és az egyes narratívák különösen koncentráltan jelentek meg a brexitkampány során. A következő részben ezeket az érveket és ellenérveket vizsgáljuk.

Áttekintettük tehát, hogy az Európai Unió vezető mítoszai, narratívái (a béke; a racionalitás-technokrata, nem politikai jelleg; a gazdasági együttműködés és siker), amelyekben az európai integráció alapítói, támogatói, kutatói és a közvélemény jelentős része hisz, milyen ellenmítoszokkal (demokráciahiány, szuverenitáselvétel, cselekvésképtelenség) szembesülnek. Ez a szembenállás és az egyes narratívák különösen koncentráltan jelentek meg a brexitkampány során. A következő részben ezeket az érveket és ellenérveket vizsgáljuk.

⁸⁶ Lásd például: SOROS–SCHMITZ 2016.

⁸⁷ Orbán Viktor napirend előtti felszólalása. 2015. november 16.

⁸⁸ VERHOFSTADT 2016.

Érvek és ellenérvek a brexitkampányban

A népszavazást követő egy évben számos tanulmány jelent meg a nemzetközi szakirodalomban a brexit egyes aspektusairól. Sara Hobolt például a választói viselkedést a politikai szociológia módszertanával kutatta, s azt találta, hogy a brexit támogatói elsősorban a kevésbé iskolázott, alacsony jövedelmű, kistelepülésen élő, általában elit- és bevándorlásellenes választópolgárok voltak, akik általánosságban a globalizáció veszteségeinek tekinthetők.⁸⁹ A Loughborough Egyetem kutatói a kampány médiaelemzése során megvizsgálták, hogy az egyes pártok képviselői mennyit (a konzervatívok és különösen Boris Johnson többet, mint a többi párt) és hogyan szerepeltek a híradásokban, és mindez hogyan hatott a népszavazás kimenetelére.⁹⁰ Jensen és Snaith pedig azt vizsgálta, hogyan győzték le a politikai érvek a gazdasági érveket és érdekérvényesítést a kampány során.⁹¹

Ebben a tanulmányban azonban maguk a kampány során elhangzott érvek állnak a vizsgálódás középpontjában. Az interneten számos honlap nemcsak követte a híreket, hanem össze is gyűjtötte az elhangzott érveket. Bár ezek elsősorban a választópolgárok eligazodását kívánták támogatni, a mi elemzésünk számára is nélkülözhetetlenek. A kilépés (*Leave*) és a maradás (*Remain*) melletti érveket az 1. táblázatban gyűjtöttem össze.

1. táblázat

*A kilépés és a maradás melletti érvek a brexitkampányban*⁹²

Téma	KILÉPÉS	MARADÁS
Szuverenitás	„Nagy-Britannia nagy nemzet és büszke a történelmére. Arra kényszerült, hogy alárendelje magát Brüsszel senki által nem választott bürokratáinak. Az Európai Uniótól kívül Nagy-Britannia visszanyerheti az öt megillető helyét a világban mint független hatalom. Nagy-Britannia a világ ötödik legnagyobb gazdasága és a világ ötödik legnagyobb katonai erejével rendelkezik, saját nukleáris kapacitással. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának tagja. Ha kiszabadul Európa kötelékéből, Nagy-Britannia újjá tudja építeni termézetes kapcsolatait az angolul beszélő világgal, a Nemzetközösséggel, és megerősítheti különleges kapcsolatait az Amerikai Egyesült Államokkal.” ⁹³	„Az Európai Uniótól belül Nagy-Britannia erősebben van jelen a világban, és hatékonyabban befolyásolhatja a főbb globális döntéseket. Kilépés esetén is számos közösségi jogszabályt kellene betartani – az újakat viszont nem lenne lehetőségünk befolyásolni.” ⁹⁴ „Az EU-tagság magával hozza a szuverenitás egy részének elvesztését, de azért a befolyásért, amelyet ez cserébe hoz, megéri. Cserébe azért, hogy betartjuk az Európai Unió szabályait, az Egyesült Királyság ott ülhet a tárgyalóasztalnál, ahol ezeket alakítják, és a hangunk felerősödik a világban mindennek eredményeképpen.” ⁹⁵

⁸⁹ HOBOLT 2016.

⁹⁰ Loughborough University 2016.

⁹¹ JENSEN–SNAITH 2016.

⁹² A táblázatot az interneten található gyűjtemények alapján állítottam össze. Köszönet illeti Alan Emeryt, aki helyi információkkal látott el a vizsgálat során.

⁹³ *Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018).

⁹⁴ *Get the Facts. Britain stronger in Europe* (2018).

⁹⁵ *Brexit: What are the pros and cons of leaving the EU* (2019).

Téma	KILÉPÉS	MARADÁS
Demokrácia	„Nagy-Britannia a modern parlamentáris demokrácia szülőhazája. Itt az ideje, hogy megszabadítsuk az Európai Unió homályos döntéshozatali rendszerétől, ahol a senki által nem választott Bizottság kezdeményezi a jogalkotást, a nemzeti vétő egyre inkább visszaszorul, és a választók érdektelensége a legitimitás utolsó morzsáit is felemészttette az Európai Parlament esetében.” ⁹⁶	„Az EU demokratikus ellenőrzési rendszere minden más nemzetközi szervezetnél (ENSZ, a NATO, a WTO, a Világbank) jobb.” ⁹⁷
Gazdaság	„Az Európai Unió túlszabályozása a brit gazdaságnak 126 milliárd fontjába került. A brüsszeli aktatologatástól megszabadulva a brit gazdaság kivirágzik majd, mint Svájc és Norvégia – Európa két legsikeresebb országa. Nagy-Britannia végre önállóan tud majd kereskedelmi tárgyalásokat folytatni az olyan hatalmakkal, mint Kína, Oroszország vagy az Amerikai Egyesült Államok, és megfelelően tudja majd saját nemzeti érdekeit érvényesíteni. Az Európai Unió tagállamaival folytatott kereskedelem folytatódik majd – nekik is érdekük megőrizni Nagy-Britannia hozzáférést az európai szabad piachoz. Az adófizetők azonnal megspórolnak több mint napi 20 millió fontot, ha már nem kell az Európai Unió költségvetésébe pumpálni a pénzt. A brit farmerek, halászok és kisvállalkozások megszabadulnának a kártékony brüsszeli politikáktól.” ⁹⁸	„Nagy-Britannia külkereskedelmének több mint felét az EU-val bonyolítja, ami mintegy 400 milliárd fontot hoz az országnak. Emellett eltörpül minden olyan megtakarítás, amely a közösségi költségvetéshez való hozzá nem járulásból fakadhat. Minden tíz brit munkahelyből kilenc közvetlenül az EU-tagsághoz kötődik, és tanulmányok kimutatták, a brexit elvetheti akár a brit GDP 10%-át is. Nemzetközi vállalatok azért fektetnek be Nagy-Britanniában, mert hozzáférhetnek az Európai Unió 500 millió fogyasztót számláló piacához. Még ha a brexit után Nagy-Britannia meg is győzné korábbi partnereit, hogy norvég mintára biztosítsanak hozzáférést az EU piacaihoz, el kellene fogadni azokat a szabályokat anélkül, hogy beleszólhatnánk azok tartalmába.” ⁹⁹ „Európa részeként virágzik a gazdaságunk – tizből kilenc szakember azt jósolja, hogy komoly gazdasági károkat okoz, ha kilépünk. • A Bank of England, az Egyesült Királyság központi bankja elnöke szerint a brexit gazdasági sokkhoz vezet majd – vagy recesszióhoz –, amely egyenlő a drámai költségvetési megszorításokkal, megszűnő munkahelyekkel és – a családok számára – a pénzügyi bizonytalanság éveivel. • Tizből kilenc gazdasági szakértő azt állítja, hogy a brexit gazdasági károkat okoz. A font értéke esik majd, ami azt jelenti, hogy drágább lesz, amit vásárolunk, és a hitelek törlesztőrésze emelkedik, valamint azt, hogy az ingatlanok értéke és a nyugdíjak csökkennek. • Összességében ma többet kapunk vissza, mint amit befizetünk. Nagy-Britannia ma 5,7 milliárd fontot fizet évente azért, hogy az Európai Unió egységes piacának, a világ legnagyobb szabadkereskedelmi övezetének a tagja lehessen (Forrás: The Institute for Fiscal Studies), de az EU- tagság gazdasági haszna mintegy 91 milliárd font (Forrás: Confederation of British Industry). • Az Egyesült Királyság gazdaságába évente mintegy 66 millió font befektetés érkezik az Európai Unió tagállamaiból (Forrás: Office of National Statistics).” ¹⁰⁰

⁹⁶ *Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018).

⁹⁷ *Leave/Remain: The facts behind the claims. Full Fact & The UK in a Changing Europe* (2018).

⁹⁸ *Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018).

⁹⁹ *Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018).

¹⁰⁰ *Get the Facts. Britain stronger in Europe* (2018).

Téma	KILÉPÉS	MARADÁS
Személyek szabad mozgása / bevándorlás	„Mióta Lengyelország és a többi kelet-európai nemzet csatlakozott az Európai Unióhoz, a migránsok arra használták az Európai Unió munkavállalás szabadságával kapcsolatos szabályait, hogy előntsék az Egyesült Királyságot. A lengyelek ma a legnagyobb lélekszámú bevándorló csoport Nagy-Britanniában. A hozzánk érkező bevándorlók száma így 180 000 fővel magasabb, mint a külföldre távozó britek száma. Ez elfogadhatatlan nyomás alá helyezi a lakhatást, a jóléti rendszereinket és az oktatási rendszert. Más Európai Unió tagállamok hanyag határellenőrzési rendszere megkönnyíti, hogy az illegális migránsok és terroristák bejussanak az Egyesült Királyságba, annak ellenére, hogy kimaradtunk a schengeni egyezmény rendszeréből. Most az EU azt akarja, hogy Nagy-Britannia is több migránst fogadjon be. A brexit azt is jelentené, hogy Nagy-Britannia újra visszaszerzi ellenőrzési jogát a saját határai felett.”¹⁰¹	„Ha elhagyjuk az Európai Uniót, való igaz, hogy saját bevándorláspolitikát folytathatunk, ugyanakkor önmagában ez nem állítja meg a migrációt. Amikor a BBC rákérdezett, hogy a kilépéskampány szereplői által meghatározott bevándorláspolitikát garantálná-e a bevándorlók számának csökkenését, Boris Johnson óvatosan megkerülte a válaszadást. Aztán június 19-én azt mondta: „Barátaim, én bevándorláspárti vagyok. Török bevándorlók büszke leszármazottja vagyok. És hogy még jobban megdöbbsensem önöket, még tovább megyek. Nemcsak bevándorláspárti vagyok, hanem bevándorlopárti is.” Ezek a szavak annak a kilépéspárti kampány vezetőjének a szavai, amely azt javasolja, hogy drasztikusan csökkenteni kell az Egyesült Királyságba érkező bevándorlók számát. „A tény az, hogy ha azt akarjuk, hogy a brit gazdaság prosperáljon, nagyszámú képzett és képzetlen munkavállalóra van szükségünk. Ha ők nem a saját kontinensünkről, Európából jönnek majd, akkor más kontinensekről fognak. A brit kilépés semmiképpen nem fogja megállítani az Egyesült Királyságba történő bevándorlást. Az Európai Unióból történő bevándorlás Nagy-Britannia gazdaságának jelentős értéket jelent, az EU tagállamainak állampolgárai sokkal több adót fizetnek be, mint amennyi szociális juttatást felvesznek. A bevándorlás mindig érzelmi kérdés is, ami érinti az emberek nemzeti hovatartozással kapcsolatos érzéseit. Nagyon könnyű, néha jól is esik másokat hibáztatni a vélt vagy valós problémáinkért. Természetesen brexit esetén az ezt követő gazdasági recesszió miatt Nagy-Britannia Európa más országaihoz képest sokkal kevésbé lesz vonzó, mindannyian szegényebbek leszünk, és csökkenni fog a bevándorlás. De ez már tényleg kimeríti majd az öngól kategóriáját.”¹⁰²

¹⁰¹ *Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018).

¹⁰² *Brexit – the people and arguments for and against* (2018).

Téma	KILÉPÉS	MARADÁS
Tagdíj	„A kilépéskampány hívei azt mondják, hogy a brexit azonnali megtakarításhoz vezet, hiszen nem kell a továbbiakban tagdíjat fizetni. Azzal érveltek, hogy az Egyesült Királyság évi 20 milliárd fontot fizet be Brüsszelnek, vagyis hetente 350 milliót, amit meg lehetne spórolni és azonnal oda lehetne adni a brit egészségügynek (National Health Service, NHS). A kilépés mellett kampányolók közül néhányan elismerték, hogy ez valóltan adat volt, és elhatárolódtak az állítástól.”¹⁰³ „Tavaly Nagy-Britannia 13 milliárd fontot fizett be és 4,5 milliárd fontot kapott vissza, mondja a Full Fact. Tehát Nagy-Britannia 8,5 miliárd font értékben járul hozzá az EU költségvetéséhez – ez az egészségügyi költségvetés 7%-a.”¹⁰⁴	„Az az állítás, hogy az Egyesült Királyság 350 millió fontot fizet be az Európai Uniónak, egyszerűen hamis. Ez az összeg akkor lenne valós, ha az Egyesült Királyság nem kapna vissza az EU költségvetéséből. A visszatérítés az az összeg, amelyet le kell vonunk az összes befizetésből – a bruttó befizetésekből. 2014-ben ez az összeg 18,8 milliárd font volt. Mióta a különleges visszatérítés (British Rebate) rögzítésre került 1984-ben, az Egyesült Királyság automatikusan csökkentett összegű befizetésre kötelezett. Ez a rendszer nem változtatható meg az Egyesült Királyság beleegyezése nélkül. A brit Államkincstár és az Európai Bizottság egybehangzó véleménye szerint a befizetés összege az aktuális befizetés mértéke, amelyből le kell vonni a brit visszatérítés összegét. Az összeg évről évre változik, de a tavalyi évben mintegy 250 millió fontot tett ki hetente. Az összeg változékonyságát mutatja, hogy az Európai Unió pénzügyi jelentése szerint (melyet a brit Államkincstár közölt) 2013-ban évi 14,5 milliárd font volt (hetente 278 millió), míg 2009-ben csak 8,7 milliárd (hetente 168 millió). A 2014-es adat némileg alacsonyabb a 2013-as-hoz képest (14,4 milliárd font), míg a 2015-ös előrejelzés szerint 12,9 milliárd fontos befizetés várható. Ez 248 millió font hetente vagy 35 millió font naponta – nem 55 millió font, ahogy az gyakorta elhangzik. Az Egyesült Királyság kap is forrásokat az Európai Unió költségvetéséből (Brüsszelsből származó közvetlen kifizetések és pályázati források formájában), tehát a kilépéstől várt megtakarítások jócskán alacsonyabbak. Ezek a források többnyire farmerekhez kerülnek, valamint olyan elmaradt régiókhoz, mint Cornwall vagy Wales.”¹⁰⁵
Jog	„Túl sok brit jogszabály születik külföldön brüsszeli diktátumok eredményeképpen, és túl sok ítélet születik az Európai Unió Bíróságán. Az Egyesült Királyság bíróságai vissza kell, hogy szerezzék szuverenitásukat.”¹⁰⁶	„A kilépéskampány eltúlozza, hogy az Európai Bizottság hány jogszabályt határoz meg. Jobb az uniós jogszabályokat belülről befolyásolni, mint egyszerűen kíséltálni.”¹⁰⁷

¹⁰³ Hozzá kell tenni, hogy ezt a feliratot festették arra a kampánybuszra, amely a kampány ideje alatt járta az országot. Lásd: Reality Check: Have Leave campaigners changed their tune? (2016).

¹⁰⁴ Brexit: What are the pros and cons of leaving the EU (2019).

¹⁰⁵ *Leave/Remain: The facts behind the claims. Full Fact & The UK in a Changing Europe* (2018).

¹⁰⁶ Arguments made for and against Brexit during the EU referendum campaign (2018).

¹⁰⁷ Uo.

Téma	KILÉPÉS	MARADÁS
Védelem / Béke	„Úgy hírlík, Nagy-Britanniát hamarosan felkérlik arra, hogy járuljon hozzá az Európai Hadsereg kialakításához. A hírek szerint ezt kéri majd Angela Merkel a brit miniszterelnöktől egyéb engedményekért cserébe. Ez aláásná az Egyesült Királyság önálló katonai erejét, és mindenképpen meg kell akadályozni.” ¹⁰⁸	„Európa országainak mindegyikét fenyegeti az ISIS és az újjáéledő Oroszország. Ezekkel a kihívásokkal együtt kell megküzdenünk, ez a hatékonyság záloga – és ezeket az erőfeszítéseket aláásná, ha Nagy-Britannia hátat fordítana az Európai Uniónak.” ¹⁰⁹ „A világ körülöttünk bizonytalan. A nyugati demokráciákat számos fenyegetés éri mostanában: a feltörekvő Oroszország, a bizonytalan Közel-Kelet, terrorizmus, nukleáris laborállamok. Valóban ez a legjobb időpont arra, hogy szakítsunk szövetségeseinkkel, és új felületet nyissunk a nemzetközi bizonytalanság közepette? Nagy-Britannia már nem nagyhatalom, Nagy-Britannia erősebb Németországgal, Franciaországgal és a többiekkel együtt az Európai Unióban, a diplomácia, a nemzetközi fejlesztés és a demokráciaépítés területén. Washington azt akarja, hogy Nagy-Britannia maradjon az Európai Unióban, és hogy erősítse a NATO európai pillérét. Az Európai Unión kívül Nagy-Britannia elveszítené globális befolyását.” ¹¹⁰

Forrás: a szerző szerkesztése

Érdemes a fenti érveket és ellenérveket a tanulmány második részében ismertetett mítoszok és ellenmítoszok keretében értelmezni és elemezni. Feltűnő, hogy a vita központi eleme – amelyet elsősorban a kilépéskampány hangsúlyozott – a szuverenitás visszaszerzésének visszatérő témája volt (1. ellenmítosz). A szuverenitás elvesztésének problémája megjelent egyrészt önálló érvként, amikor a brüsszeli bürokrácia nyomasztó súlyát tematizálták, vagy amikor annak előnyeit hangsúlyozták, hogy az Egyesült Királyság végre újra önálló szereplő lehet a nemzetközi politikában, méltóan ENSZ BT-tagságához. Másrészt azt is érdemes megjegyezni, hogy a szuverenitás kérdésköre más brexit melletti érvek keretein belül is megjelent. A szuverenitásprobléma része a jogi érvrendszernek – amely azt állítja, hogy túl sok brit jogszabály kapcsolódik Brüsszelhez, és ezt meg kell változtatni. Benne van a védelemmel kapcsolatos érvekben, amelyek azt állítják, hogy az európai hadsereg aláásná a brit katonai kapacitást, valamint a bevándorlás témájában is megjelenik, hiszen a cél az, hogy Nagy-Britannia visszanyerje a határai feletti ellenőrzés jogát.¹¹¹ A demokráciahiány ellenmítosza (2. ellenmítosz) szintén hangsúlyosan jelent meg a kampány során. Az Európai Unió bonyolult és átláthatatlan döntéshozatali rendszere, a senki által nem választott brüsszeli bürokrácia mint jogkezdeményező, a nemzeti vétő lehetőségének visszaszorulása, a csökkenő részvétel az EP-választásokon mint demokráciaprobléma pontosan idézi az ellenmítosz téziseit. Ezeket Nigel Farage, a kilépéskampány egyik legjelentősebb alakja már a kampányt megelőzően, évek óta mondta.

Érdekes módon a cselekvésképtelenség ellenmítosza (3. ellenmítosz) nem került elő a brexitkampány során. Azokban a témákban, ahol ez felmerülhetett volna (lassú reakció a gazdasági/pénzügyi válság vagy a menekültválság kezelése során) inkább a szuverenitásérv volt hasz-

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ *Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018).

¹¹¹ Érdemes megjegyezni, hogy a jelen tanulmány nem vizsgálja az egyes érvek valóságtartalmát. A kilépéskampány során – ahogy a táblázatban is láthattuk, elismerték, hogy Nagy-Britannia eddig sem volt része a schengeni rendszernek, mégis érveltek a határellenőrzés „visszaszerzéséért”.

nálatos (Nagy-Britannia jobban jár, ha visszaszerzi függetlenségét, és önállóan kezeli határait és gazdaságpolitikáját).

Az Európai Unió mítoszai a maradáspárti kampány érveiként jelentek meg, válaszként a kilépéstábor vádakkal vegyes érveire. A legelterjedtebb mítosz – a béke mítosza (1. mítosz), amely azt tételezi, hogy az Európai Unió legfőbb missziója a béke megteremtése – nem jelent meg önálló érvként. Beleérthető ugyanakkor a védelmi problémákra adott *Remain*-válaszba – ha Nagy-Britannia kilép az Európai Unióból, az egyébként is sok konfliktussal küzdő világpolitika még egy válságterülettel szembesül.

Az Európai Unió mint az európai gazdasági prosperitás kulcsa (3. mítosz) a brexitvita egyik központi témájává emelkedett. Míg a kilépés mellett érvelők azt tematizálták, hogy a brit gazdasági érdekek sokkal jobban érvényesíthetők az EU-n kívül, különösen a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokon, a maradáspárti tábor azt hangsúlyozta, hogy Nagy-Britannia külkereskedelmének jelentős részét a kontinenssel bonyolítja, és hogy a kilépés rendkívül veszélyes, praktikusán gazdasági összeomlás vízionálható. A gazdasági érvek összekapcsolódtak más témákkal is: a bevándorlással kapcsolatban hangsúlyozták a brit gazdaság munkaerőigényét, cáfolták a szociális juttatások túlzott kihasználásának érvét (a kelet-európai munkavállalók kapcsán). A gazdasági érvek megjelentek a tagdíjvitában is: míg a kilépéskampány a heti 350 millió fontos befizetést tette a kampány egyik szimbolikus elemévé, a maradáspártiak ízekre szedték ezt az érvet, és számadatokkal bizonyították az adat helytelenségét. Ezt egyébként a kilépéspártiak a népszavazás másnapján készséggel el is ismerték. A 2. mítosz – a racionalitás, az EU nem politikai jellegének és technokrata jellegének kérdése – nem jelent meg a vitában (hacsak a demokráciahiány okaként inverz módon nem értjük bele a vitába ezt az elemet).

Következtetések

Ebben a tanulmányban amellest érveltem, hogy a politikai mítoszok valamely politikai rendszer megértéséhez kulcsfontosságúak. Mivel az Európai Unió úgynevezett *sui generis* politikai rendszer, úgy gondolom, esetében is azonosíthatók azok a mítoszok, narratívák, amelyek a politikai intézményrendszer köré épültek az elmúlt évtizedekben, és magyarázatot adnak az EU létezésére és működésének természetére. Ugyanakkor felvettem azt a problémát is, hogy a hagyományos proeurópai narratívák mellé alternatív magyarázatként egyre erősebbek az ellenmítoszok, amelyek elsősorban az euroszkeptikus politikai erők érveit támasztják alá.

Kimutattam, hogy az európai integráció történetében példa nélküli esemény, a brexitnépszavazás ennek a mítoszépítési folyamatnak a részeként is értelmezhető. Azonosítottam a mítoszokat és az ellenmítoszokat a kilépés- és a maradáspárti kampányban, és azt találtam, hogy a kilépéspárti kampány az ellenmítoszokat (különösen a szuverenitás elvételének és a demokráciahiánynak a téziseit) használta és építette tovább, és cáfolta (gazdasági sikerek) vagy éppen figyelembe sem vette (béke és technokrácia) az eredeti mítoszokat. Úgy tűnik, a maradéskampány elsősorban a kilépéskampány érveire reagált, és azokat cáfolta – részben az eredeti mítoszok segítségével.

A jelen tanulmány megközelítése természetesen egy lehetséges megközelítés a sok közül annak érdekében, hogy megértsük, mi történt az Egyesült Királyságban 2016. június 23-án, és végiggondolhassuk, hogy lehetséges-e ilyen folyamat más tagállamokban is. Kutatásom, amely a brexitkampány diskurzusát és narratíváit vizsgálta, folytatható és folytatandó, elsősorban a politikai kultúra feltárásának irányában. Ebben a vonatkozásban különleges, új jelenség tűnt

fel a közelmúltban – az igazság utáni vagy tények utáni politika (*post-truth* vagy *post-factual politics*)¹¹², amely azt jelenti, hogy a politikai vita leválik a szakpolitikai részletekről, és hogy politikai érveket akkor is használnak és hangoztatnak a politikai szereplők, ha valóságtartalmuk nem létező. Ezek az elméleti fejlemények hozzájárulhatnak a politikai mítoszok megértéséhez (hiszen a politikai mítoszokkal kapcsolatos egyik legnagyobb vita, hogy szükséges-e, hogy legalább részben igazak legyenek). Megjegyzendő továbbá, hogy ezek a fejlemények nemcsak a brexit esetében érdekesek – sok elemző használta a *post-factual* jelzőt a 2016-os amerikai elnökválasztási kampányra.¹¹³ A politikatudomány interpretív megközelítése, a politikai mítoszok feltárása segíthet a politika változó természetének megértésében – az Egyesült Királyságon és a brexit témáján kívül máshol is.

Irodalomjegyzék

- ANDERSON, B. (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London, Verso.
- ARATÓ K. – KOLLER B. (2013): *Képzelt Európa*. Budapest, Balassi.
- ARATÓ K. – KOLLER B. (2015): *Európa utazása. Integrációtörténet*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Budapest, Gondolat.
- ARATÓ K. (2016): Pros and Cons in the Brexit Campaign – What do They Tell Us About the European Union? *ELTE Law Journal*, 2016/1. 49–42.
- ARCHAND, D. (1995): Myths, Lies and Historical Truth: A defence of Nationalism. *Political Studies*, Vol. 43. No. 3. 472–481.
- Arguments for and against Britain leaving the EU* (2018). Elérhető: www.debatingeurope.eu/focus/arguments-britain-leaving-eu/#.WIT7CrpFw2x (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- Arguments made for and against Brexit during the EU referendum campaign (2018). *The Telegraph*, 2018. 08. 06. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/2016/06/16/leave-or-remain-in-the-eu-the-arguments-for-and-against-brexit/ (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- A Schuman-nyilatkozat* (1950). 1950. 05. 09. Elérhető: www.europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_hu (A letöltés dátuma: 2016. 11. 04.)
- BARTHES, R. (1972): *Mythologies*. New York, The Noonday Press.
- BARROSO, J. M. D. (2012): *State of the Union 2012 Address*. Elérhető: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-596_en.htm (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)
- BEETHAM, D. – LORD, C. (1998): *Legitimacy and the EU*. London – New York, Longman.
- BELL, D. (2003): Mythscapes: Memory, Mythology and National Identity. *British Journal of Sociology*, Vol. 54. No. 1. 63–81.
- BENNETT, W. L. (1980): Myth, Ritual and Political Control. *Journal of Communication*, Vol. 30. No. 4. 166–179.
- BLUMENBERG, H. (1985): *Work on Myth. Studies in Contemporary German Social Thought*. Cambridge, MA: MIT Press.
- BOTTICCI, C. – CHALLAND, B. (2006): Rethinking Political Myth. The Clash of Civilizations as a Self-Fulfilling Prophecy. *European Journal of Social Theory*, Vol. 9. No.3. 315–336.

¹¹² KEYES 2004.

¹¹³ Például: FREEDLAND 2016; DREZNER 2016.

- Brexit – the people and arguments for and against* (2018). Elérhető: www.about-britain.com/institutions/compare-brexit-arguments.htm (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- Brexit: What are the pros and cons of leaving the EU (2019). *The Week*, 2019. 02. 26. Elérhető: www.the-week.co.uk/brexit-0 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- CAMERON, D. (2013): *EU speech*. Beszéd, 2013. 01. 23. Elérhető: www.theguardian.com/politics/2013/jan/23/david-cameron-eu-speech-referendum (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- Commission (1985): *Completing the Internal Market*. White Paper from the Commission to the European Council (Milan, 28-29 June 1985) COM(85) 310.
- DEHOUSSE, R. (1995): Constitutional Reform in the European Community: Are there Alternatives to the Majoritarian Avenue? *West European Politics*, Vol. 18. No. 3. 118–136.
- DE GAULLE, C. (2003) [1971]: *Memoirs of Hope*. In NELSEN, B. – STUBB, A. eds.: *The European Union. Readings*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 27–45.
- DELLA SALA, V. (2010): Political Myth, Mythology and the European Union. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48. No. 1. 1–19.
- DINAN, D. (2004): *Europe Recast. A History of the European Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- DREZNER, D. W. (2016): Why the post-truth political era might be around for a while. *The Washington Post*. Elérhető: www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2016/06/16/why-the-post-truth-political-era-might-be-around-for-a-while/?utm_term=.9f36658978f8 (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- EMANOUILIDIS, J. A. (2013): *New Pact for Europe. First Report. Strategic Options for Europe's Future*. Elérhető: www.newpactforeurope.eu/documents (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- Eurobarometer 79* (2013). Elérhető: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_publ_en.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Eurobarometer 80* (2013). Elérhető: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_first_en.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Eurobarometer 87* (2017). Elérhető: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2142> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Euromyths. Elérhető: www.europarl.europa.eu/unitedkingdom/en/media/euromyths.html (A letöltés dátuma: 2018. 01. 04.)
- European Commission (2014): *A New Narrative for Europe*. Elérhető: http://ec.europa.eu/debate-future-europe/new-narrative/pdf/declaration_en.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- FISCHER, J. (2000): *From Confederacy to Federation B Thoughts on the Finality of European Integration*. Speech by Foreign Minister Joschka Fischer at Humboldt University in Berlin. Beszéd, 2000. 05. 12. Elérhető: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3745 (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- FISKE, J. (1982): *Introduction to Communication Studies*. London, Routledge.
- FLOOD, C. (2002): *Political Myth: a Theoretical Introduction*. 2nd edition. London, Routledge.
- FOLLESDAL, A. (2006): Survey Article: The legitimacy Deficits of the European Union. *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 14. No. 4. 441–468.
- FREEDLAND, J. (2016): Post-truth politicians such as Donald Trump and Boris Johnson are no joke. *The Guardian*, 2016. 05. 13. Elérhető: www.theguardian.com/commentisfree/2016/may/13/boris-johnson-donald-trump-post-truth-politician (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- FUCHS, D. (2011): Cultural Diversity, European Identity and the Legitimacy of the EU. In FUCHS, D. – KLINGEMANN, H. eds.: *Cultural Diversity, European Identity and the Legitimacy of the EU*. Cheltenham, Edward Elgar. 27–60.

- Get the Facts. Britain stronger in Europe* (2018). Elérhető: www.strongerin.co.uk/get_the_facts#g-RYWXZph6ztQeVII.97 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- HAAS, E. B. (1968): *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. 2nd edition. Stanford CA, Stanford University Press.
- HABERMAS, J. (2002): *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*. Berlin, Suhrkamp Verlag.
- HALLER, M. (2008): *European Integration as an Elite Process: The Failure of a Dream?* London, Routledge.
- HANSEN, L. – WILLIAMS, M. C. (1999): The Myths of Europe: Legitimacy, Community and the 'Crisis' of the EU. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37. No. 2. 233–249.
- HIX, S. (1999): Dimensions and Alignments in European Union Politics: Cognitive Constraints and Partisan Responses. *European Journal of Political Research*, Vol. 35. No. 1. 69–106.
- HIX, S. – HOYLAND, B. (2011): *The Political System of the European Union*. 3rd edition. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- HOBOLT, S. B. (2016): The Brexit vote: a divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, Vol. 23. No. 9. 1259–1277.
- HOWE, G. (1990): Britain's Place in the World. *International Affairs*, Vol. 66. No. 4. 675–695.
- INGLEHART, R. (1970): Public Opinion and Regional Integration. *International Organization*, Vol. 24. No. 4. 764–795.
- JENSEN, M. D. – SNAITH, H. (2016): When politics prevails: the political economy of a Brexit. *Journal of European Public Policy*, Vol. 23. No. 9. 1302–1310.
- JONES, E. (2010): The Economic Mythology of European Integration. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48. No. 1. 89–109.
- KEYES, R. (2004): *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York, St. Martin's.
- KEOHANE, R. O. (2002): Ironies of Sovereignty: The European Union and the United States. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40. No. 4. 743–765.
- KOLLER B. (2012): The Fading Civic Identity of EU Nationals. In ÁGH A. – VASS L. szerk.: *European Futures: The Perspectives of the New Member States in the New Europe*. Budapest, BCCB.
- Leave/Remain: The facts behind the claims. Full Fact & The UK in a Changing Europe* (2018). Elérhető: www.ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2016/04/Leave-remain-the-facts-behind-the-claims.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- LECONTE, C. (2010): *Understanding Euroscepticism*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- LINCOLN, B. (1978): *Discourse and the Construction of Society: Comparative Studies of Myth, Ritual and Classification*. Oxford, Oxford University Press.
- LORD, C. – MAGNETTE, P. (2002): *Notes Towards a General Theory of Legitimacy in the European Union. „One Europe or Several?”* Elérhető: <https://pdfs.semanticscholar.org/c006/c7b97251c3f5545e-e459c1f19ccd959f6842.pdf> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- Loughborough University (2016): *EU referendum 2016. Media analysis from Loughborough University Centre for Research in Communication and Culture*. Elérhető: <https://blog.lboro.ac.uk/crcr/eu-referendum/uk-news-coverage-2016-eu-referendum-report-5-6-may-22-june-2016/> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- MAHONY, H. (2011): Greece faces 'massive' loss of sovereignty. *EUobserver*, 2011. 07. 04. Elérhető: www.euobserver.com/news/32582 (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- MAJONE, G. (2005): *Dilemmas of European Integration*. Oxford, Oxford University Press.
- MARKS, G. et al. (2002): National Political Parties and European Integration. *American Journal of Political Science*, Vol. 46. No. 3. 585–594.

- MARSH, D. – STOKER, G. (2010): *Theory and Methods in Political Science*. London, Palgrave.
- Merkel addresses Bundestag on euro rescue plans (2011). Elérhető: www.youtube.com/watch?v=4mJo-i8mlmYA (A letöltés dátuma: 2014. 05. 03.)
- MONNET, J. (1962): A Ferment of Change. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 1. No. 1. 203–211.
- MOORE, C. (2013): Viktor Orbán Interview: Patriotism is a Good Thing. *The Telegraph*, 2013. 10. 15. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/hungary/10373959/Viktor-Orban-interview-Patriotism-is-a-good-thing.html (A letöltés dátuma: 2018. 01. 05.)
- MÜLLER, J. (2013): *Safeguarding Democracy inside the EU: Brussels and the Future of Liberal Order*. Elérhető: www.gmfus.org/publications/safeguarding-democracy-inside-eu-brussels-and-future-liberal-order (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- Nigel Farage fined for verbal attack on EU president (2010). *The Guardian*, 2010. 03. 02. Elérhető: www.theguardian.com/politics/2010/mar/02/nigel-farage-fined-mep-rompuy (A letöltés dátuma: 2018. 01. 05.)
- Nigel Farage harangues EU President Herman van Rompuy (2010). Elérhető: www.youtube.com/watch?v=bypLwI5AQvY (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- NUGENT, N. (2010): *The Government and Politics of the European Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Nyilatkozat a Római Szerződések aláírásának 50. évfordulója alkalmából (2007). Elérhető: www.europa.eu/50/docs/berlin_declaration_hu.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)
- OBRADOVIC, D. (1996): Policy Legitimacy and the European Union. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34. No. 2. 191–221.
- Orbán Viktor napirend előtti felszólalása. 2015. november 16. (2015). Elérhető: www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-napirend-elotti-felszolalasa20151116 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 05.)
- POLLARD, S. (1981): *The Integration of the European Economy since 1815*. London, George Allen & Unwin.
- RAIUNO, T. (1999): Always One Step Behind? National Legislatures and the European Union. *Government and Opposition*, Vol. 34. No. 2. 180–202.
- Reality Check: Have Leave campaigners changed their tune? (2016). *BBC*, 2016. 06. 28. Elérhető: www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36641390 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 08.)
- REID, J. (2011): *A Theoretical Explanation of the Construction of Counter Myth: a Case Study of Post-Apartheid South African Film*. Ph.D Dissertation, University of South Africa. Elérhető: <http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/5961/Dissertation> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- Remarks by President Donald Tusk after his meeting with Taoiseach Leo Varadkar. Sajtóközlemény, 722/17. 2017. 12. 01. Elérhető: www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2017/12/01/remarks-by-president-donald-tusk-after-his-meeting-with-taoiseach-leo-varadkar/pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 17.)
- ROMPUY, H. van (2012): *Towards a Genuine Economic and Monetary Union*. Elérhető: www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/134069.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- ROSS, G. (1994): *Jacques Delors and European Integration*. Cambridge, Polity Press.
- SCAMMELL, M. (1999): Political Marketing: Lessons for Political Science. *Political Studies*, Vol. 47. No. 4. 718–739.
- SCHARPF, F. (1999): *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford, Oxford University Press.
- SCHARPF, F. (1988): The Joint-Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration. *Public Administration*, Vol. 66. No. 3. 239–278.
- SCHMITT-BECK, R. – FARRELL, D. M. (2004): Studying Political Campaigns and Their Effects. In FARRELL, D. M. – SCHMITT-BECK, R. eds.: *Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referendums*. London, Routledge. 1–21.

- SCHÖPFLIN, G. (1997): The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths. In HOSKING, G. – SCHÖPFLIN, G. eds.: *Thy Myths of Nationhood*. London, Hurst & Company.
- SCHULZ, H. – KÖNIG, T. (2000): Institutional Reform and Decision-Making – Efficiency in the European Union. *American journal of Political Science*, Vol. 44. No. 4. 653–666.
- SCHUMAN, R. (1999): The Declaration of 9 May 1950. In STIRK, P. – WEIGALL, D. eds.: *The Origins and Development of European Integration: a Reader and a Commentary*. London – New York, Pinter.
- Secretary of State for War, John Stratchey (Attlee Government) in the House of Commons*. 11 July 1950. Hansard 1803–2005. Elérhető: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1950/jul/11/schuman-plan-ministers-speech#S5CV0477P0_19500711_HOC_349 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 05.)
- SHERIDAN-RABIDEAU, M. P. (2001): The Stuff that Myths Are Made of: Myth Building as Social Action. *Written Communication*, Vol. 18. No. 4. 440–469.
- SMITH, A. D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell.
- SOROS, G. – SCHMITZ, G. P. (2016): The EU is on the Verge of Collapse – An Interview. *The New York Review of Books*. 2016. 02. 16. Elérhető: www.nybooks.com/articles/2016/02/11/europe-verge-collapse-interview/ (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- SPINELLI, A. – ROSSI, E. (2003): The Ventotene Manifesto. In NELSEN, B. F. – STUBB, A. eds.: *The European Union. Readings*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 3–6.
- STIRK, P. – WEIGALL, D. eds. (1999): *The Origins and Development of European Integration: a Reader and a Commentary*. London – New York, Pinter.
- STREECK, W. – SCHMITTER, P. (1991): From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organised Interests in the Single European Market. *Politics and Society*, Vol. 19. No. 2. 133–164.
- THATCHER, M. (1988): *Speech to the College of Europe Bruges*. Elérhető: www.margaretthatcher.org/document/107332 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- The EU in brief*. Elérhető: www.europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)
- The Mind and Body of Europe* (2014). Elérhető: www.ec.europa.eu/assets/eac/culture/policy/new-narrative/documents/declaration_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)
- TUDOR, H. (1972): *Political Myth*. London, Pall Mall.
- VAN DEN BOS, J. (1994): The European Community. In BUENO DE MESQUITA, B. – STOKMAN, F. eds.: *European Community Decision Making*. New Haven, Yale University Press.
- VERHOFSTADT, G. (2016): *Europe's Leadership Crisis*. Project Syndicate. Elérhető: www.project-syndicate.org/commentary/european-union-leadership-crisis-by-guy-verhofstadt-2016-09 (A letöltés dátuma: 2019. 04. 02.)
- WALLACE, W. – SMITH, J. (1995): Democracy or Technocracy? European Integration and the Problem of Popular Consent. *West European Politics*, Vol. 18. No. 3. 137–157.
- WEAVER, O. (1996): European Security Identities. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34. No. 1. 103–132.
- WILLIAMS, S. (1991): Sovereignty and Accountability. In KEOHANE, R. – HOFFMANN, S. eds.: *The New European Community*. Boulder, Westview Press.